

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.615:347.135.224

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.1>

КВАЗІСІМЕЙНІ ДОГОВОРИ ЯК ЗАКОНОМІРНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА

Андрущенко Т.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
Пенітенціарної академії України
ORCID: 0000-0002-5128-3261*

Андрущенко Т.С. Квazісімейні договори як закономірне явище сучасного сімейного права.

В статті розглядається правова природа квазісімейного договору, а також місце квазісімейного договору в загальній класифікації договірних конструкцій сімейного права. В статті автором визначені диференціюючі ознаки квазісімейних договорів. Акцентується увага на відсутності обмеженості суб'єктного кола в квазісімейних договорах, договірні відносини в такому разі будуються виключно на договірній ініціативі обох сторін, що говорить про їх пріоритетну цивільно-правову природу.

Автор звертає увагу на підвищенні затребуваності та популярності договірних конструкцій в сімейному праві, проте питання щодо місця квазісімейних договорів залишається відкритим для науки, одночасно створюючи певні ускладнення при їх практичному застосуванні. Такі прогалини в сімейному законодавстві вважаються суттєвими, оскільки відсутність належного законодавчого врегулювання є першопричиною недосконалого механізму захисту прав та інтересів сторін договору.

В статті надається авторська класифікація квазісімейних договорів за ознаками спрямування, зокрема соціального: договори про патронат; влаштування дітей на виховання та спільне проживання в прийомній сім'ї; організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, договір про наставництво; матеріально-фінансового спрямування між суб'єктами: договір про заручини, договір про надання утримання між особами, які перебувають в фактичних шлюбних відносинах, цивільні союзи; спрямовані на наданні послуг: договір сурогатного материнства.

Автор, аналізуючи правову природу та здійснюючи класифікацію квазісімейних договорів виділяє їх ознаки, такі як комплексно-змішаний характер, багатосторонність договору, вільний підхід до вибору контрагента, фидуціарний характер, оплатний характер договору, чітке визначення тривалості договору його сторонами. Серед деференціюючих ознак квазісімейних договорів автор виділяє пріоритетну – протистояння інтересів сторін. Так, на відміну від сімейно-правового договору, де дії сторін спрямовані на досягнення єдиної мети, квазісімейні договори передбачають протистояння один одному, а відносини побудовані на домовленості кожна сторона «адаптує» договір в сторону найбільш вигідніших для себе умов.

Ключові слова: договір, квазісімейний договір, договірні конструкції, класифікація сімейно-правових договорів, ознаки квазісімейних договорів, сімейні правовідносини.

Andrushchenko T.S. Quasi-family agreements as a natural manifestation of current family law.

The article examines the legal nature of a quasi-family contract, as well as the place of a quasi-family contract in the general classification of contractual constructions of family law. In the article, the author identifies differentiating features of quasi-family contracts.

Attention is focused on the lack of limitation of the subject circle in quasi-family contracts, contractual relations in this case are built exclusively on the contractual initiative of both parties, which speaks of their priority civil-law nature.

The author draws attention to the increasing demand and popularity of contractual constructions in family law, however, the question of the place of quasi-family contracts remains open to science, at the same time creating certain complications in their practical application.

Such gaps in family legislation are considered essential, since the lack of proper legislative regulation is the root cause of an imperfect mechanism for protecting the rights and interests of the parties to the contract.

The article provides the author's classification of quasi-family contracts according to the direction, in particular social: contracts on patronage; placement of children for upbringing and joint living in a foster family; organization of activities of a family-type children's home, an agreement on mentoring, material and financial guidance between subjects: an engagement agreement, an agreement on the provision of maintenance between persons who are in a de facto marital relationship, civil unions; aimed at providing services: surrogacy contract.

Analyzing the legal nature and classifying quasi-family contracts, the author highlights their features, such as complex and mixed nature, multilateral nature of the contract, free approach to the choice of the counterparty, fiduciary nature, payment nature of the contract, clear definition of the duration of the contract by its parties. Among the differentiating features of quasi-family contracts, the author singles out a priority one – conflicting interests of the parties. Thus, unlike a family law contract, where the actions of the parties are aimed at achieving a single goal, quasi-family contracts involve confrontation with each other, and relations are built on the agreement that each party «adapts» the contract in the direction of the most favorable conditions for themselves.

Key words: agreement, quasi-family agreement, contractual structures, classification of family law agreements, signs of quasi-family agreements, family law.

Постановка проблеми. Договірне врегулювання сімейних відносин не є новелою як в сімейному законодавстві так і в науці сімейного права. Зокрема після прийняття в 2002 році Сімейного кодексу України значно підвищилась популярність договірної врегулювання сімейних відносин, за допомогою шлюбного та аліментного договорів. Крім того, одним із сучасних тенденцій розвитку сімейного права є розширення договірної свободи сторін договору, поява нових договірних конструкцій. Саме тому виникає необхідність розробки сучасної теоретичної концепції сімейного договору, що має спрямовуватись на визначення не тільки його поняття, ознак та юридичної конструкції, а й єдиних критеріїв класифікації таких договорів. Окреслене питання стає ще більш актуальним в умовах можливої декодифікації сімейного та рекодифікації цивільного законодавства, оскільки є група договорів, котрі складно віднести до цивільних, але водночас предметом їх регулювання не є сімейні відносини. Такі договори називаються квазісімейними.

Мета дослідження – проаналізувати юридичну природу квазісімейного договору, визначити ознаки та місце квазісімейних договорів в загальній системі сімейно-правових договорів; надати класифікацію квазісімейних договорів.

Стан опрацювання проблематики. Питання щодо місця квазісімейних договорів було предметом дослідження багатьох вчених таких як Черенга В., Жилінкова І., Дутко А., Розгон О., Михальнюк О., Борисова В., Новохатська Я., Бондар Т. тощо, проте на сьогодні низка проблематичних питань пов'язаних із застосуванням сімейного права при укладенні та виконанні квазісімейних договорів, що вимагає подальшого доопрацювання та систематизації.

Виклад основного матеріалу. Квазі (від лат. quasi) «немов, майже, несправжній, уявний». Тобто поєднання префіксу квазі з поняттям договору вже акцентує увагу на його «несправжності» та викликає сумніви щодо законності таких договорів. Розгон О.В., розглядаючи питання щодо місця квазісімейного договору в загальній класифікації договорів в сімейному праві, відмежовує останніх від непоіменованих договірних конструкцій [1, с. 66]. Вчена зазначає, що такими договорами є договори, котрі «опосередковують відносини з передання дітей до сім'ї на виховання, не підпадають під визначення договору, який регулює сімейні відносини, – «договору в сімейному праві»» [1, с. 66]. Порівнюючи їх із договорами у сімейному праві, Розгон О.В. акцентує увагу на суб'єктному складі квазісімейних договорів – районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрація або виконавчий комітет міської ради і сторона, яка бере дитину до

сім'ї на виховання, а сторонами договорів у сімейному праві є виключно фізичні особи, пов'язані відносинами шлюбу, родинності, усиновлення чи іншими відносинами, що виникають із факту створення сім'ї на інших правових підставах, не заборонених законом і таких, які не суперечать моральним засадам суспільства [1, с. 67]. До окремої групи вчена відносить окремі договори, які опосередковано пов'язані з сімейними відносинами і не є договорами у сімейному: договір про організацію реєстрації шлюбу за 24 години; договір сурогатного материнства; договір про наставництво; передшлюбні договори, пов'язані із приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля. Вони не мають сімейно-правової природи, суб'єкти, які укладають ці договори, не пов'язані відносинами шлюбу, родинності, усиновлення чи іншими відносинами, що виникають із факту створення сім'ї [1, с. 67].

Відсутність єдиного концептуального підходу щодо місця квазісімейних договорів в сімейному праві призводить до варіативної систематизації останніх. Так, І.В. Жилінкова поряд з сімейними, «досімейними», «післясімейними договорами» виділяє «квазісімейні» договори. До квазісімейних договорів вчена відносить виключно договори, що укладаються в процесі влаштування в сім'ї дітей, позбавлених батьківського піклування, договори про патронат, про створення дитячого будинку сімейного типу, про створення прийомної сім'ї [2, с. 108-109].

О.В. Михальнюк чітко виділяє перелік договорів, що не належать до сімейно-правових. Такий перелік вчена також називає квазісімейними договорами відносячи до них такі договірні конструкції, що опосередковують відносини із передання дітей у сім'ю на виховання, а й договори сурогатного материнства [3, с. 87, 90].

Такі вчені, як Т.В. Боднар, І.В. Борисова, В.М. Черенга взагалі не виділяють такий вид договору, як квазісімейні договори, визначаючи договори про патронат; влаштування дітей на виховання та спільне проживання в прийомній сім'ї; організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, як «сімейно-правовими договорами соціального сприяння» [4, с. 16-17; 5, с. 133–147; 6, с. 102].

Аналіз зазначених наукових підходів щодо класифікації квазісімейних договорів, надає можливість зробити висновок, що квазісімейні договори слід класифікувати за ознаками спрямування:

- квазісімейні договори соціального спрямування, такі як: договори про патронат; влаштування дітей на виховання та спільне проживання в прийомній сім'ї; організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, договір про наставництво;
- квазісімейні договори, що спрямовані на матеріально-фінансове врегулювання відносин між суб'єктами такі як: договір про заручини, договір про надання утримання між особами, які перебувають в фактичних шлюбних відносинах, цивільні союзи тощо
- квазісімейні договори, що спрямовані на наданні послуг: договір сурогатного материнства.

Квазісімейні договори притаманні не тільки вітчизняній правовій науці. Так, наприклад поряд з договорами подружжя про утримання, про роздільне проживання та договори, що визначають майнові права при розірванні шлюбу, сімейне право Англії також передбачає використання практики укладення квазідоговорів. Як зазначено в літературі такого роду договори врегульовують особисті стосунки між подружжям (поведінку у шлюбі), зокрема: про кількість і періодичність народження дітей, прийняття внутрішньосімейних рішень, розподіл сімейної праці. Проте такі договори не отримують державного визнання та захисту, створюючи в майбутньому перешкоди для реалізації прав подружжя [7, с. 111, 117–118, 121–123].

Як бачимо, в доктрині сімейного права питання щодо ролі та місця квазісімейних договорів залишається не достатньо дослідженим. І проблема полягає не тільки у відсутності єдиного підходу щодо класифікації квазісімейних договорів та його ознак, а скільки відсутності законодавчого врегулювання порядку та наслідків укладення останніх. Так, відповідно до статті 8 Сімейного кодексу сторони можуть врегулювати сімейні відносини в договірному порядку, навіть якщо це не передбачено, законодавством [8]. Як було зазначено в попередньому розділі дисертації, договори, укладення яких не передбачено Сімейним кодексом, класично називають непоіменованими. В той же час, відповідно до ч. 1 та 2 зазначеної статті суб'єктне коло поіменованих договорів є обмеженими, а саме ними можуть бути батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням [8]. Таким чином, законодавець ніби ігнорує затребуваність та популярність договірних конструкцій в сімейному праві, залишає питання щодо місця квазісімейних договорів відкритим для науки, одночасно створюю-

чи певні ускладнення при їх практичному застосуванні. Такі прогалини в СКУ вважаю суттєвими, оскільки відсутність належного законодавчого врегулювання є першопричиною недосконалого механізму захисту прав та інтересів сторін договору.

Враховуючи вищевикладене можна виділити такі ключові ознаки квазісімейних договорів:

1. Комплексно-змішаний характер. Наприклад, договір сурогатного материнства в своїй основі не тільки сімейно-правові та цивільно-правові норми, а норми медичного, міжнародного права.

2. Багатосторонність договору. Так наприклад договір про заручини може передбачати врегулювання прав та обов'язків не тільки нареченого та нареченої, а й їх батьків. Договір сурогатного материнства також характеризується багатосторонністю, оскільки його сторонами є не тільки сурогатна мати та біологічні батьки, а медичний заклад, що спеціалізується на використанні допоміжних репродуктивних технологій.

3. Вільний підхід до вибору контрагента. Для більшості сімейних договорів характерним є обмеженість суб'єктного складу, що зумовлено такими критеріями як кровоспорідненість або своєцтва [9, с. 141]. Автором в раніше опублікованих статтях акцентувалась увага на тому, що в умовах неминучої рекодифікації сімейного законодавства, дана ознака не має принципового значення для більшості договорів в сімейному праві. Квазісімейні договори взагалі не характеризуються обмеженістю суб'єктного кола, оскільки договірні відносини в такому разі будуються виключно на договірній ініціативі обох сторін, що говорить про їх пріоритетну цивільно-правову природу. Безперечно, що сторони в подібних договорах можуть визначають свої критерії відбору контрагента, проте такі вимоги будуються індивідуально і зумовлюються не інакше як характером та змістом квазісімейного договору, а не на імперативних вимогах сімейного законодавства. Так, наприклад при укладенні договору сурогатного материнства біологічні можуть висувати певні вимоги до потенційної сурогатної матері. Ними можуть бути, вік та гарний стан здоров'я, відсутність генетичних захворювань, відсутність шкідливих звичок, наявність певної кількості своїх здорових дітей, перебування сурогатної матері в шлюбі тощо. Якщо брати до уваги такий «класично-сімейний» договір як шлюбний, то відповідно до ч. 1 статті 92 СКУ останній укладається виключно між подружжям або між особами, які подали заяву щодо реєстрації шлюбу до органів РАГС [8]. Отже якщо основою класичних сімейних договорів є імперативне положення сімейного законодавства, то в квазісімейних договорах можуть бути встановлені вимоги, котрі ґрунтуються виключно на договірній ініціативі сторін.

3. Фідуціарний характер. Для належного виконання квазісімейного договору необхідний фідуціарно-довірчий характер відносин. Наявність зазначеної ознаки зумовлена декількома причинами. Насамперед, це відсутність кровоспоріднених зв'язків між сторонами квазісімейного договору. Зрозуміло, що ми не можемо визначати кровоспоріднений зв'язок гарантом належного та реального виконання умов квазісімейного договору, якщо це було так, то ми б не мали такої кількості позовів щодо стягнення заборгованостей по аліментам. Тим не менш, ризиковий характер договору, в більшості випадків, нівелюється наявністю кровоспорідненістю між сторонами договору, особливо коли мова йде про генетичний зв'язок. По-друге, це відсутність належної законодавчої регламентації порядку виконання та наслідків невиконання таких договорів. Без сумніву, якщо відсутній дієвий та ефективний механізм захисту прав та інтересів сторін договору, то відповідно вірогідність того, що сторони добросовісно виконуватимуть положення договору суттєво зменшується. Так наприклад, укладення аліментного договору передбачає сплату платежів на утримання в сумі та періодичністю обумовленої ним. Невід'ємним елементом аліментного договору може бути додаток до нього у вигляді графіків або акта виконання аліментних зобов'язань [10, с. 5]. Відповідно до ч. 2 статті 78 та ч. 2 ст. 189 СКУ, у разі прострочення або невиконання аліментних зобов'язань застосовується або виконавчий напис нотаріуса, або ж отримувач аліментів або утримувана особа звертається до суду за захистом своїх прав [8]. Інша ситуація, коли мова йде про укладення договору сурогатного материнства, щодо якого законодавством не передбачається будь-які гарантії належного виконання зобов'язань. Тому єдиною мотивацією належного виконання сторонами договору сурогатного материнства, може бути система санкцій у вигляді штрафів або пені, що відповідно також визначається у договірному порядку у вигляді додатку. Отже зрозуміло, що довірчо-фідуціарний характер відносин має бути істотною умовою квазісімейних договорів, оскільки досить складно проконтролювати належне виконання їх умов сторонами.

4. ґрунтуються на протистоянні інтересів сторін. На відміну від сімейно-правового договору, де

дії сторін спрямовані на досягнення єдиної мети, квазісімейні договори передбачають протистояння один одному, а відносини побудовані на домовленості кожна сторона «адаптує» договір в сторону найбільш вигідніших для себе умов.

5. Оплатний характер договору. Квазісімейні договори завжди є оплатними та передбачають певну вигоду для сторін.

Висновки. Таким чином, не дивлячись на широке застосування квазісімейних конструкцій, питання щодо юридичної природи останніх залишається відкритим для науки, одночасно створюючи певні ускладнення при їх практичному застосуванні. Такі прогалини в СКУ є суттєвими, оскільки відсутність належного законодавчого врегулювання є першопричиною недосконалого механізму захисту прав та інтересів сторін договору. Тим не менш, можливим представляється виділення основних критеріїв для класифікації квазісімейних договорів за ознакою спрямування та визначення основних ознак, таких як комплексно-змішаний характер, багатосторонність договору, вільний підхід до вибору контрагента, фідучіарний характер, протистоянні інтересів сторін, оплатний характер договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Розгон О.В. Договори у сімейному праві України: монограф. Київ: Ін Юре, 2018 с.
2. Жилінкова І.В. Договірне регулювання відносин у сімейній сфері. Договір як універсальна правова конструкція. Харків. *Право*, 2012. С. 94–111.
3. Михальнюк О.В. Договори в сімейному праві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 10. С. 84–91.
4. Боднар Т.В. Сім'я. Регулювання сімейних відносин. Київ: Юрінком Інтер, 2020. С. 5–21.
5. Борисова В. Проблемні питання форм сімейного влаштування дитини, що залишилася без батьківського піклування, за законодавством України. *Право України*. 2019. № 2. С. 133–147.
6. Черенга В.М. Сутність і систематика сімейно-правових договорів і домовленостей. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2021. С. 100–103.
7. Новохатська Я.В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект). автореф дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2006. 15 с.
8. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
9. Андрущенко Т.С. Сімейно-правовий договір: поняття та ознаки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 137–145.
10. Андрущенко Т.С. Процедура нотаріального посвідчення аліментних договорів. автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 18 с.